

(nu Bloemendaal) bij Vaals, Bennebroek, Nijmegen, Arnhem, Velp en Den Haag. Ter inleiding beschrijft zij het leven van de in 1925 heilig verklaarde Sophie Barat, dat geheel en al aan het Heilige Hart en de opzet van de Sacré-Coeurhuizen gewijd was.

Barat werd al op 23-jarige leeftijd (1802) overste van de vrouwelijke kloosterorde het Sacré-Coeur, die twee jaar daarvoor door haar broer Louis Barat en ene Pater Varin was opgericht. De orde was een soort pendant van de jezuïetenorde en had tot doel meisjes uit de gegoeede burgerij te vormen tot goede katholieke moeders. De meisjes werden opgenomen in pensionaten die zo veel mogelijk van de buitenwereld werden afgesloten, waardoor de meisjes letterlijk terecht kwamen in 'een wereld apart'. Daar kregen ze een zeer strenge maar gedegen opleiding in godsdienst, talen (waaronder altijd Frans), geschiedenis, aardrijkskunde, wiskunde, kennis der natuur en handwerken. Verder beoefenden ze 'kunsten der ontspanning' zoals muziek en sport. Dit laatste vond de orde zelf eigenlijk iets te frivol, maar om het doel te realiseren moest soms toch toegegeven worden aan vragen van buitenaf.

Het dagprogramma liep van zes uur 's ochtends tot negen uur 's avonds en was gevuld met godsdienst, studie en stilte. Feestdagen waren daarom een welkome afwisseling. Iedereen die in een Sacré-Coeurhuis gewoond heeft, kan zich deze dagen herinneren als iets bijzonders. Sowieso zijn alle betrokkenen bij het Sacré-Coeur het erover eens dat er zoiets bestaat als een *esprit du Sacré-Coeur*, een 'geest' die geworteld is in de afgesloten wereld van de pensionaten, in de heel speciale, stijlvolle en uiterst strenge opvoeding en in de scholing. Het geregelde leven in de Sacré-Coeurhuizen was bij uitstek een voedingsbodem voor het ontstaan van ongewone verbondenheid en intimiteit tussen de meisjes. En dat terwijl de religieuzen juist bang waren voor té innige vriendschappen.

Naast het onderwijs in de pensionaten verzorgden de zusters van het Sacré-Coeur ook les voor arme kinderen uit de omgeving. In de periode voor de Tweede Wereldoorlog was dit voor veel armen een geschenk uit de hemel. Na de oorlog echter werd in Nederland alles anders. Zowel het 'uithuizige' onderricht als het lesprogramma van de Sacré-Coeurpensionaten sloot niet meer aan bij de vragen des tijds. In 1970 hield het Nederlandse Sacré-Coeur op te bestaan.

Van Rijkevorsel was zelf leerlinge van het Sacré-Coeur en dat is af te lezen aan haar betrekken en kleurrijke maar toch ook afstandelijke en gedegen verhaal. Informatie voor dit gedenkboekje haalde zij voornamelijk uit de journaals van de huizen in Nederland. Hoewel ze ook putte uit verschillende interviews en uit eigen ervaringen, ontbreekt het aan illustratieve sfeerbeelden of anekdotes. Mede dankzij de prachtige foto's wordt echter het verblijf in de huizen toch tot leven gebracht. Elk hoofdstuk is apart geannoteerd en in het Frans samengevat. Achter in het boekje is een literatuurlijst en lijst van archivalia te vinden. *Een wereld apart* is een degelijk maar zeker niet saai boek, zowel voor degenen die er op één of andere manier bij betrokken waren als voor geïnteresseerden in het onderwerp 'vrouwen en religie'.

Ellen van den Heiligenberg

H. Kooiker, *Lex scripta abrogata. De derde renaissance van het Romeinse recht. Een onderzoek naar de doorwerking van het oude recht na de invoering van civielrechtelijke codificaties in het begin van de negentiende eeuw, I, De uitwendige ontwikkeling* (Dissertatie Groningen 1996; Nijmegen: Ars aequi libri, 1996, xxxiii + 512 blz., f59,-, ISBN 90 6916 240 7).

H. Kooiker stelde zich indertijd ten doel om te onderzoeken wat er na de invoering van codificatie nog overbleef van de invloed van het Romeinse recht. Gaandeweg bleek het onderwerp zoveel stof op te leveren dat een splitsing over twee publicaties noodzakelijk bleek. Het deel

dat thans besproken wordt is het deel dat met name op de uitwendige ontwikkeling betrekking heeft. In het tweede deel zal de jurisprudentie aan de orde komen. Nadeel van deze splitsing is, dat - zoals de auteur zelf ook aangeeft - hij in deel I beweringen zal doen, waarvan het bewijs pas volledig te leveren zal zijn aan de hand van beide delen. Mijns inziens is het ook een nadeel dat de registers pas in het tweede deel worden opgenomen. Met andere woorden: het is te hopen dat de verschijning van deel II niet te lang op zich zal laten wachten. Overigens zal menige bibliothecaris in Nederland zich op dat moment voor problemen gesteld zien omdat deel I slechts als proefschrifteditie door *Ars aequi libri* uitgegeven is en deel II een handelseditie zal worden waarvan het allerminst zeker is of die ook door *Ars aequi libri* uitgegeven wordt.

Deel I bevat zeven hoofdstukken. Het eerste hoofdstuk bestaat uit de inleiding en de vraagstelling in het algemeen. De auteur formuleert in dit hoofdstuk drie kernvragen: 1. Hoe werd in de theorie en vooral in de praktijk gereageerd op het bestaan van een codificatie voor het burgerlijk recht? 2. Betekende die codificatie dat de subsidiaire werking van het Romeinse recht definitief tot het verleden behoorde? 3. Was er, wanneer vraag 2 bevestigend beantwoord wordt, nog plaats voor een materiële positie van dat afgeschafte Romeinse recht, zo niet als *lex scripta*, dan in ieder geval nog als *ratio scripta*! In hoofdstuk 2 behandelt de auteur het Romeinse recht in Nederland voor de codificatie. Hij beschrijft daar eerst de ontwikkeling tot het eind van de achttiende eeuw. Vervolgens gaat hij in op de in Nederland gevoerde discussie aan het eind van de achttiende eeuw over het systeem van rechtsbronnen. Tot slot beschrijft hij hoe de commissie-1798 gebruik maakte van de diverse rechtsbronnen en het Romeinse recht in het bijzonder. Hoofdstuk 3 gaat over het Romeinse recht in Frankrijk voor de codificatie. Ook dit hoofdstuk is in drieën gedeeld. Eerst wordt het Romeinse recht tot de achttiende eeuw behandeld, vervolgens het Romeinse, costumière en natuurrecht in de achttiende eeuw en tot slot de overeenstemming in het *droit ancien* over de positie van het Romeinse recht. In hoofdstuk 4 wordt het Romeinse recht in Frankrijk na de codificatie beschreven. Eerst komt de codificatie zelf aan de orde, daarna de opvatting in de doctrine en jurisprudentie inzake de positie van het oude recht na invoering van de code, vervolgens de *école classique* of de *école de l'exégèse* en ten slotte de opvattingen aan het eind van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw. Hoofdstuk 5 behandelt het Romeinse recht voor en na invoering van de *Code civil* in sommige Duitse staten. Achtereenvolgens komen aan bod: 1. Het Romeinse recht vóór de invoering van de *Code civil*; 2. De invoering van de *Code civil* in sommige Duitse staten; 3. De discussie in Duitsland in de doctrine over de positie van het Romeinse recht bij de invoering van de *Code civil*; en 4. Conclusie en de discussie na 1808-1810. In hoofdstuk 6 keert de auteur weer terug naar Nederland. Hij beschrijft daar het Romeinse recht in Nederland na de commissie Cras (waarom hier ineens 'commissie Cras' en niet zoals onder andere in hoofdstuk 2 'commissie-1798?'). Na een inleiding volgt een paragraaf over de codificatie en codificatiepogingen na de commissie-1798, een over het onderwijs en de opvattingen in de doctrine in het begin van de negentiende eeuw vóór de (eerste) codificatie (van 1809), een paragraaf over de verdere discussie in de rechtsgeleerde literatuur in het begin van de negentiende eeuw na de codificatie van 1809, een paragraaf over de discussie in de doctrine na 1820, en tot slot een over vergelijking van de doctrine en rechtspraktijk in Frankrijk en Nederland. Hoofdstuk 7 ten slotte bevat een samenvatting van de hoofdstukken 2 tot en met 6 en een behandeling van de centrale thema's, waaruit naar voren komt dat alle problemen - zowel voor als na de codificatie - uiteindelijk draaiden om begrippen als rechtseenheid, rechtszekerheid en billijkheid in hun onderlinge relatie. Onwillekeurig komt dan de gedachte op: moest daarvoor zo'n lijvig boekwerk geschreven worden? Na de eindconclusie volgt ten slotte de samenvatting in het Frans.

Auteur is bij zijn onderzoek niet over één nacht ijs gegaan. Zijn werk is een gedegen naslag-

werk geworden voorzien van een uitgebreid notenapparaat. Te hopen valt echter dat het aangekondigde tweede deel er inderdaad zal komen. Het zou (helaas) niet de eerste keer in de geschiedenis zijn wanneer het slechts bij een toezegging blijft. Belofte maakt echter schuld.

H. C. Gall

V. Duchêne, *150 Jaar stadsgas te Leuven. Een episode uit de geschiedenis van de Belgische energiesector* (Deurne: MIM, 1995, 165 blz., ISBN 90 341 0866 X).

In de economische en sociale geschiedenis werd volgens de auteur van *150 Jaar stadsgas te Leuven* tot nog toe weinig aandacht besteed aan de gasindustrie. De bibliografie die in dit werk is opgenomen, bevat dan ook een bescheiden aantal titels. Met deze *case study* wil de auteur hier in ieder geval voor een deel verandering in brengen; het grote overzichtswerk zal volgens hem nog wel even op zich laten wachten.

Toch is de gasindustrie een belangrijke factor geweest in de moderne geschiedenis. Zeer belangrijk was de bijdrage die het stadsgas leverde aan de verlichting van de steden. De toepassing van de gasmotor is van belang geweest voor de ontwikkeling van kleinere industrieën waarvoor de stoommachine te groot was. In de huishoudens heeft het gas gezorgd voor een aanzienlijke verbetering van het wooncomfort. Vanaf de ontdekking van het aardgas in Nederland nam de productie van stadsgas snel af. Aardgas kreeg de voorkeur omdat het minder belastend was voor het milieu en een hoger rendement leverde. Een geduchte concurrent werd ook de elektriciteit, die op den duur het gas op sommige terreinen helemaal verdrongen heeft.

De auteur begint in hoofdstuk 1 met het ontstaan en de ontwikkeling van de gasindustrie in Europa en België tussen 1800 en 1970 (15-43). Dit hoofdstuk geeft de bredere context waarin het latere verhaal over Leuven te plaatsen is. We leren hier hoe het gas geproduceerd werd en wie er zorg droeg voor de distributie. Er werden in de loop der tijd steeds betere technieken ontwikkeld om te produceren en om het gas veiliger te vervoeren. De exploitatie vond in het begin vooral door particulieren plaats. Hoofdstuk 2 (45-103) handelt over de gasindustrie te Leuven van 1834 tot 1968. De Leuvense bevolking blijkt over het algemeen zeer positief tegenover het gas te hebben gestaan. Men vond het van groot belang dat de steden goed verlicht waren en zag in dat het gas daar een goede bijdrage toe zou kunnen leveren. Waarschijnlijk hebben ook particuliere huishoudens vanaf het begin geprofiteerd van de nieuwe brandstof. Het duurde echter wel een tijd voordat men een goed systeem van controle van het verbruik ontwikkeld had. Er ging in het begin nog wel eens wat mis met de gasleidingen, maar dit heeft volgens de auteur nooit tot paniek of afwijzing geleid. In de exploitatiewijze van het gas zijn in Leuven verschillende stadia aan te wijzen. In eerste instantie was de exploitatie in handen van particuliere bedrijven, later nam de overheid die taak over.

In hoofdstuk 3, 'Enkele sociale aspecten van het stadsgas' (105-141), maken we onder andere kennis met de lantaarnopstekers. Tot 1968 hebben zij in de straten van Leuven hun werk nog gedaan. Veel aandacht is er in dit hoofdstuk voor de praktische toepassingen van het gas in de huishoudens. De gasverlichting werd steeds verbeterd en men ontwikkelde allerlei apparaten zoals de gaswasser en het gasfomuis. Het heeft echter nog een tijd geduurd voor de gehele bevolking daarvan kon profiteren. In de beginperiode was gas veel te duur voor de meeste mensen.

De auteur is bij de samenstelling van dit boek met grote precisie te werk gegaan en heeft vrijwel alle aspecten van het stadsgas onder de loep genomen. Nergens laat hij zich verleiden tot speculaties. Het gegeven bijvoorbeeld dat het stadsgas in eerste instantie voor de arme